

KİTAP TAHLİLİ:
“SOVYETLERE MUHALEFET:
TÜRK SİYASÎ MUHACİRLERİNİN BOLŞEVİK VE
TÜRK DEVRİMLERİNE BAKIŞI (1923-1934)

Emre ÖZSOY

Doktor Adayı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı
emreozsoy206@gmail.com

Yakın döneme kadar Türkiye’de, Rusya tarihi ve bununla bağlantılı olarak Türk dünyasına yönelik çalışmaların seyrekliği bir gerçektir. Bunun ana sebebi, Sovyetler Birliği’nin henüz dağılmamış olmakla birlikte Türkiye’de bu sahaya yönelik ilginin olmayışı şeklinde açıklanabilir. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında gerek Rusya ile ilgili ve gerekse bünyesinde ihtiva ettiği, günümüzde bağımsız Türk Cumhuriyetleri olarak ortaya çıkan devletlere yönelik ilgide büyük bir canlanmanın olduğu görülmektedir.¹ Bu doğrultuda 2020 yılı içerisinde yayımlanan “Sovyetlere Muhalefet: Türk Siyasî Muhacirlerinin Bolşevik ve Türk Devrimlerine Bakışı (1923-1934)” adlı çalışma², bu ilginin bir sonucu olarak ortaya çıkmış denilebilir.

¹ Türkiye’de genel olarak Rusya Tarihi ve bununla ilişkili olarak yapılan çalışmaların bir listesi için bkz. Ayten Çelebi, “Türkiye’de Rusya’ya Dair Çıkan Kitaplar (1991-2016)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı II, Sonbahar 2016, s.251-280.

² Çalışmanın tam künyesi: E. Burak Atmaca, *Sovyetlere Muhalefet: Türk Siyasî Muhacirlerinin Bolşevik ve Türk Devrimlerine Bakışı (1923-1934)*, Karakum Yayınları, Ankara, 2020.

E. Burak Atmaca tarafından hazırlanan çalışma; giriş, sonuç, kaynakça ve ekler dışında toplamda üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın tanıtım ve değerlendirilmesinden önce kısa bir açıklamanın yapılması zaruridir. Zira bu, esere başlık olarak seçilen “Sovyetlere Muhalefet” kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye olarak genel anlamda Rusya hakkında ya da özel olarak belirtilmesi gerekirse Sovyetler hakkındaki bilgilerimizin kaynağını yine o coğrafyadan Türkiye’ye iltica etmek zorunda kalan Türk münevverlerin kaleminden öğrendiğimiz açık bir şekilde ortada durmaktadır. Zeki Velidi Togan, Mehmet Emin Resulzade, Ayaz İshakî, Sadri Maksudi Arsal, Cafer Seydahmet Kırımer, Abdullah Battal Taymas, Ahmet Ağaoğlu, Akdes Nimet Kurat ve Ahmet Caferoğlu gibi isimler bu anlamda ilk akla gelenlerdendir. Bu isimlerden özellikle birkaçı Çarlık Rusya’nın yıkılması ile sonuçlanan Ekim Devrimi’ne/Bolşevik İhtilâli’ne yakından tanıklık etmiş, kısa süre sonra ise Sovyetlerin özgürlük vaatlerinin bir “konumlarını güçlendirme” planı olduğunu anlayarak, onlarla mücadele içerisinde, milletlerinin asırlık yurtlarından göçmek ya da iltica etmek zorunda kalmışlardır. İşte Atmaca tarafından hazırlanan çalışma, bir anlamda yukarıda açıklandığı şekliyle Türkiye’ye yerleşen Türk münevverlerin Sovyetler ile mücadelesinin bir devamı olarak nitelendirilebilir. Sovyetler konusunda ve yine onlara muhalif olarak Türkiye’nin haber kaynağı olan bu isimler, yayımladıkları gazete ve dergilerle genç Türkiye Cumhuriyeti’ne yardımcı olmuşlar, bazen de Türkiye-Sovyet ilişkileri bağlamında farklı şekillerde değerlendirilmişlerdir.

Yazar giriş bölümünün hemen öncesinde “Terminoloji Hakkında” başlığı altında bazı kavramların açıklamasına girişmektedir. Bu anlamda çalışma ile bağlantılı olarak; “ÇEKA, Komünist, Esir Milletler, Milletler Meselesi, NEP, Velikorus” gibi kavram ve terimlerin ne anlama geldiği üzerinde durulmaktadır. Giriş bölümünde ise Rusya Türkleri ve genel olarak Çarlık hâkimiyeti altında yaşayan diğer milletlerin geçirdikleri siyasi tecrübeler üzerinde kısaca durulmaktadır. Bu çizgi üzerinde Rusya Türklerinin

1905 Rus Devrimi ve devamında 1917 Ekim Devrimi dönemlerindeki siyasî tecrübeleri ve modernleşme çabalarına değinilmektedir. Yine Türkiye ve Rusya Türkleri arasındaki ilişkilere işaret edilerek her iki dünyanın birbirine olan yakınlığı öne çıkartılmaktadır. Giriş bölümünde son olarak, çalışmanın içeriği hakkında bilgiler verilmekte ve bölümlerde hangi konuların ele alındığı açıklanmaktadır.

Eserin birinci bölümü; “Bolşevik Devrimi Sonrası Türk Siyasî Muhaceretin Türkiye’deki Süreli Yayın Faaliyetleri (1923-1934)” başlığı altında verilmektedir. İlk olarak “Siyasî Muhacir” tanımı açıklanmaktadır. Bu kullanım, eserle bağlantılı olarak; otokrat Çarlık yönetimi ve devamında Sovyetlerden kaçarak Türkiye’ye iltica eden Türk aydınlar için kullanılmaktadır. Bu anlamda Türkiye’ye yerleşen Bolşevik karşıtı Türk siyasî muhacirlerin “Kırım, Türkistan, Azerbaycan, Başkurdistan ve İdil-Ural” coğrafyalarından geldiği ve Türkiye’de neşriyat faaliyetlerine giriştikleri belirtilmektedir. Yazar bu kısmı biraz daha açmakta her bölgenin önde gelen isimleri ve onların çıkarttıkları dergi ve gazetelerin tanıtımını yapmaktadır. Mehmet Emin Resulzâde, Cafer Seyid Ahmet Kırimer, Mirza Bala Mehmedzâde, Mehmet Sadık Aran, Ahmet Caferoğlu, Müstecip Ülküsal, Mustafa Çokayoğlu gibi isimlerin ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Yine yazar Bolşevik karşıtı muhaceret yayınları içerisinde; “Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Yeşil Yaprak, Odlu Yurt, Bildiriş, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Yeni Türkistan, Kırım Mecmuası, Emel ve Yaş Türkistan” gibi yayınlar üzerinde durmaktadır. Burada ifade edilmelidir ki; yazarında belirttiği gibi çalışmanın özellikle Azerbaycan Türk siyasî muhacereti yayınları üzerine bina edilmiş oluşu, yukarıda verilen bazı dergilerin fazla değerlendirilmemesi şeklinde sonuçlanmıştır. Bu duruma sebep olan bir diğer şey ise Türk siyasî muhacereti aydınlarının ve dergilerinin hepsinin Türkiye’de faaliyet yapmıyor oluşlarıdır. Bu anlamda Kırım için Romanya ve Türkistan için Almanya’nın faaliyet merkezi olduğu ve tanıtımı yapılan çalışmanın Türkiye çerçevesinde ele alındığı düşünülürse söz konusu eksikliğin normal olduğu daha iyi anlaşılabilir.

İkinci bölüm; “Rusyalı Türk Siyasî Muhaceretin Bolşevik İnkılabı Söylemi” başlığını taşımaktadır. Yazar, muhaceret yayınlarında Bolşevik Devrimin nasıl karşılandığı üzerine odaklanmakta ve yine muhaceret yayınlarından yaptığı alıntılarla değerlendirmeler yapmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak Sovyetlerin teorideki söylemleri ile pratikte uyguladıkları arasındaki farklılıklar muhaceret yazarlarının kalemleri vasıtasıyla aktarılmaktadır. Yine Rus olmayan azınlıkların ve bu cümleden Türklerin, Sovyetlerce aldatıldığı, vaatlerinin asılsız olduğu ve Türk halklarının kendi millî mukadderatlarını kurmak adına giriştikleri faaliyetlerin Kızıl Ordu tarafından bastırıldığı vurgulanmaktadır. Ekim Devrimi ile birlikte Sovyet idaresinin mazlum milletlere yönelik hürriyet açıklamalarının, iç savaş sırasında Sovyetlerin durumlarını güçlendirmekten başka bir şey olmadığı ifade edilmektedir. Yazar aynı zamanda yeni kurulan Sovyet rejimi ile bağımsızlıkları için mücadele eden ve kısa süreliğine de olsa muhtariyet alarak en azından istiklalleri yolunda ilk adımı atmayı başaran Türk halkları arasındaki ilişkilere değinmektedir. Bu anlamda Sovyetlerin, iktidarlarını pekiştirene kadar bir zaman kazanma oyunu oynadıkları ifade edilmektedir. Yazar, bölümün ilerleyen kısmında “Bolşeviklerin Şark ve Müstemleke Siyaseti”ne odaklanmakta ve yine Bolşeviklerin gözünde “Millî Komünistler”in nasıl görüldüğünü incelemektedir. Yani muhaceret yayınlarında bu iki başlığın nasıl ele alındığı konu edinilmektedir. Buna göre aslında Çarlık ve Sovyetler arasında bir farkın olmadığı, her iki Rus idaresinin de emperyalizm anlayışında olduğu ifade edilmektedir. Özellikle Türkistan toprakları başta olmak üzere, Türklerin tarihi yurtları bir ham madde deposu olarak görülmekte ve üretilenler Moskova’ya taşınmaktadır. Bu durumda demokrasi ve halkların eşitliği gibi sloganlarla çıkan Sovyetler, Rus merkezini Moskova’yı zenginleştirirken Türkistan açlık ve yoksulluk içerisinde boğuşmaktadır. Yine Sovyetler tarafından Ekim İhtilâli’nin ilk yıllarında kendileriyle iş birliği içerisinde olan millî komünistlere karşı zamanla değişen davranışlara yer verilmektedir. Bu noktada sömürgeye karşı, millî duygulara sahip ve yurtları içerisinde özgür

bir yaşam hayal eden Müslüman/Türk komünistlerin, Sovyet idaresi tarafından önemsenmediği, bir kenara atıldığı ve hatta suçlanarak ölümlere çarptırıldığı ele alınmaktadır. Çünkü bu kişiler; Türk dilini, millî kültürlerini talep ediyorlar ve Sovyetlerin Çarlık rejiminden farkı olmayan merkezîyetçi kontrollerine ve Rus milliyetçiliğine karşı gelmekteydiler. Bu bölümde son olarak, Sovyetler içerisinde kalan millî elitlerin tasfiye edilmesi ele alınmaktadır. Stalin döneminde gerçekleşen ve kaynaklara “Kızıl Kırgın”, “Repressiya” olarak geçen bu yok etme politikası, farklı isimler altında gerçekleştirilmiştir. Yazar, “milliyetçi, sağ cereyana kapılmış, burjuva” gibi ifadelerle yok edilen aydınların farklı bölgelerde farklı isimlerle ele alınmasını incelemektedir. Bu anlamda Azerbaycan’da, “Nerimanofculuk ve Hanbudakofculuk”, Türkistan’da; “İnamofculuk ve Vakkasofçuluk”, İdil-Ural’da; “Sultan Galiyevcilik”, Kırım’da; “İbrahimofculuk” gibi liderler üzerinden yapılan tasfiyeler ele alınmaktadır. Yazar bu bölümde; Mirza Bala Mehmetzâde, Mehmet Emin Resulzâde, Cafer Seyit Ahmet Kırimer, Zeki Velidi Togan, Mustafa Çokayoğlu gibi isimlerin yazılarından alıntılar yaparak onların gözünde olayların oluşumunu, değişimini ortaya koymakta ve değerlendirmektedir.

Eserin üçüncü bölümü, “Rusyalı Türk Siyasî Muhaceretinin yayınlarında Türk İnkılâbı’nın Yorumu” başlığı adı altında incelenirken, konular çerçevesinde iki kısma ayırmak mümkündür. Bu doğrultuda bölümün ilk kısmında; Türk-Sovyet ilişkilerine odaklanılmakta ve muhaceret yayınlarında her iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl ele alındığı ve nasıl yorumlandığı tetkik edilmektedir. Yine Lozan, Türk-Rus ticaret sorunu, Rusya’dan Türkiye’ye muhaceret sorunu, Türkiye aleyhinde Sovyet siyaseti ve komünist faaliyetler incelen başlıklar arasındadır. “Yeni Kafkasya, Yeni Türkistan, Odlu Yurt ve Bildiriş” gibi muhaceret yayınları üzerinden yapılan değerlendirmelerde; Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihi seyrine, özellikle Türk Kurtuluş Savaşı döneminde yaşananlara, iki ülke arasında imza edilen antlaşmalara ve karşılıklı gönderilen heyetlere değinilmektedir. Yazar, muhaceret yayınlarında Türkiye’nin

menfaatleri yönünde hareket edildiğini, dış politikada Türkiye aleyhinde sorunların yaşanmaması için dikkatli davranıldığını sık sık vurgulamaktadır. Bölümde üzerinde durulan noktalardan birisi de Komünist faaliyetlere karşı Türkiye'nin uyarılmasıdır. Sovyetlere karşı temkinli hareket edilmesi gerektiği, Sovyetlerin Türkiye'de Komünist bir idare istediği, bu yönde bazı propagandalar yaptığı, iki ülke arasında önemli farklar olduğunu ve milliyetçi Türkiye ile komünist Rusya'nın yan yana gelecek şeyler olmadığı vurgulanmaktadır. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün komünizm karşıtı söylemlerinin muhaceret yayınlarında sık sık dile getirildiği ön plana çıkarılmaktadır. Yine Sovyetler tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik "tek adamlık" suçlamalarına karşı, muhaceret matbuatının savunması ve onların Sovyet basınının bu tür gerçek dışı iddialarını nasıl çürüttüğü ortaya konmaktadır.

Son bölümün ikinci kısmında ise muhaceret basını tarafından Türk dünyası için Türkiye'nin bir rol model olarak öne çıkartıldığı görülmektedir. Yazar bu kısımda muhaceret basını tarafından Türkiye'de yaşanan demokratik gelişmelerin ve inkıpların nasıl yorumlandığına eğilmektedir. Böylece demokratik, millî ve giderek gelişmekte olan Türkiye'ye Cumhuriyeti'nin, muhaceret aydınlarının zihinlerindeki görüntüsünün ortaya koymasına çalışıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda onlar için bağımsızlık yolunda mücadele eden Türk coğrafyaları için örnek ülkenin Türkiye Cumhuriyeti olduğu sık sık dile getirilmektedir. Durum böyleyken yazarın dikkat çektiği bir nokta vardır ki gerçekten de önemlidir. Yazar, muhaceret aydınları ve basını tarafından örnek gösterilen Türkiye'nin Sovyetler tarafından tehdit ve facia olarak adlandırıldığını ortaya koymaktadır. Bu tespit yine muhaceret basını üzerinden incelenmektedir. Son olarak bölümde Şeyh Sait İsyanı, harf inkılabı ve Pantürkizm-Panturanizm konularına temas edilmektedir. Bu başlıklar arasından özellikle Şeyh Sait İsyanı ve harf inkılabı konuların detaylandırıldığı görülmektedir. İsyen bir irtica ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bölücü bir hareket olarak değerlendirilirken,

harf inklâbının muhaceret basını tarafından farklı şekillerde değerlendirildiği üzerinde durulmaktadır.

Tanıtım ve değerlendirme yazısına son vermeden önce E. Burak Atmaca tarafından hazırlanan çalışma hakkında birkaç hususun belirtilmesi gerekmektedir. Öncelikle söz konusu çalışmanın, daha sonrasında yapılacak araştırmalar için bir temel teşkil edeceği belirtilmelidir. Bunun dışında okuyucu açısından zorluk olduğu düşünülen iki önemli nokta bulunmaktadır ki, bunlardan birincisi kullanılan bazı cümlelerin uzunluğudur. Hatta birkaç yerlerde sayfanın yarısını tek bir cümlenin oluşturduğu görülmektedir. İkinci nokta ise muhaceret yayınlarından doğrudan aktarımı yapılan cümleler içerisindeki birtakım kelimelerin Türkçe karşılığının verilmemiş olmasıdır. Örneğin, “ıştibah, su’i tefehhüm, ehibbâ, takarrüp” gibi kelimelerin karşılıklarının verilmesinin daha uygun olacağı belirtilmelidir. Son olarak yazar, çalışmanın ilk bölümünde az da olsa Tatar ve Başkurtlar arasındaki çekişmeye ve bunun Türkiye’de de devam ettiğine değinmektedir. Bu doğrultuda çalışmaya zenginlik katması açısından, doğrudan bahsedilen konu ile ilgili olarak Zeki Velidi Togan tarafından hazırlanan “On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudî Bey”³, adlı esere başvurulabilir. Benzer şekilde Lowell Bezanis’in rapor olarak hazırlanan çalışması, “Soviet Muslim Emigres in the Republic of Turkey”⁴ de bakılması gerekenler arasındadır. Çünkü Burak Atmaca’nın çalışmasında temel aldığı yayınlar dışında muhaceretin önde gelen kalemleri tarafından çıkartılanların Lowell’in raporunda tanıtıldığı görülmektedir.

³ Zeki Velidi Togan, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudî Bey*, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, 1934.

⁴ Lowell Bezanis, *Soviet Muslim Emigres in the Republic of Turkey*, Mayıs, 1992. (Yer bilgisi eksik.)